

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, доцента
БОЯРСЬКОЇ-ХОМЕНКО АННИ ВОЛОДИМИРІВНИ

про дисертацію

Вертеля Владислава Вікторовича

**«РОЗВИТОК ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ РОБОТИ
В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ
(40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI СТОЛІТТЯ)»,**
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Дослідження теоретичних, змістових та організаційних засад розвитку еколого-натуралістичної роботи закладів позашкільної освіти є актуальним через те, що в умовах розвитку національної системи освіти відбувається узгодження зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів самоврядування, наукових і культурних установ, підприємств, громадських організацій та сімей для подальшого формування і вдосконалення закладів позашкільної освіти різних типів і форм власності відповідно до напрямів.

Позашкільна освіта традиційно відіграє ключову роль у навчанні та вихованні молоді, сприяючи формуванню її моральних, ціннісних і професійних орієнтирів. Аналіз процесу становлення та розвитку позашкільних установ, узагальнення напрацьованого педагогічного досвіду, а також дослідження світових освітніх тенденцій і їхнє адаптивне застосування відповідно до сучасних реалій України дозволяють модернізувати та підвищити якість освітнього процесу закладів позашкільної освіти.

Використання ефективних методів і форм взаємодії з дітьми в гуртках еколого-натуралістичного напрямку створює сприятливі умови для розвитку їхніх здібностей і талантів. Саме тому дослідження зосереджене на аналізі теоретичних, змістових та організаційних засад еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти в історичній ретроспективі.

Важливість та актуальність обраної теми підтверджує й те, що дослідження виконано в межах науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Теоретичні та методичні засади інноваційного розвитку освіти у національному, європейському та глобальному контексті» (реєстраційний номер 0121U107883).

Відтак, проблема розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття) є актуальною для теорії освіти та має вагоме значення для педагогічної практики.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У дисертаційній роботі автор поставив собі за мету окреслити теоретичні, змістові та організаційні засади розвитку еколого-натуралістичної роботи закладів позашкільної освіти Північно-Східної України у 40-х рр. XX – 20-х рр. XXI століття. У процесі дослідження автором було розв'язано всі поставлені завдання.

Високий ступінь обґрунтованості й достовірності результатів дослідження В. В. Вертеля підтверджується: методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження; системним аналізом теоретичного матеріалу; потужною й різноманітною теоретичною базою.

Дисертація базується на ґрунтовній джерельній базі. Підвищенню ступеня обґрунтованості отриманих результатів сприяло використання у процесі дослідження архівних джерел; корпусу наукової літератури: періодичних видань, монографій, розділів колективних монографій, матеріалів конференцій, конгресів, дотичних до проблеми становлення і розвитку еколого-натуралістичної роботи закладів позашкільної освіти.

Значення для науки й практики отриманих автором результатів.

Одержані В. В. Вертелем результати складають для педагогічної науки теоретичну, історико-педагогічну та методичну базу для подальших досліджень. Результати дослідження можуть бути використані для організації та вдосконалення еколого-натуралістичної роботи як у закладах позашкільної, так і загальної середньої освіти. Вони також можуть бути використані під час підготовки навчально-методичних посібників, науково-дослідницьких робіт, а також у лекціях для слухачів курсів підвищення кваліфікації (учителів, керівників гуртків еколого-натуралістичного напрямку) та студентів педагогічних закладів вищої освіти. Це сприятиме покращенню форм і умов реалізації еколого-натуралістичної роботи, а також удосконаленню її програмно-методичного забезпечення.

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес *закладів вищої освіти України*: Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка; в діяльність *закладів позашкільної освіти України*: Центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді Сумської міської ради.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження.

Дисертаційне дослідження Вертеля Владислава Вікторовича є комплексним, у межах якого *вперше* цілісно визначено теоретичні, організаційні та змістові засади розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття), а саме:

- здійснено аналіз історіографії питання, виокремлено радянський та сучасний історіографічні періоди, а також типи історіографічних джерел;
- схарактеризовано джерельну базу дослідження, яка охоплює дві основні групи: неопубліковані джерела (архівні матеріали) та опубліковані

джерела (праці науковців і педагогів-практиків, статистичні матеріали та Інтернет-матеріали);

- уточнено поняття «екологічна діяльність», «екологічна робота», «натуралістична робота», «еколого-натуралістична робота», «заклад позашкільної освіти», «еколого-натуралістична робота в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України»;

- виокремлено етапи розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти;

- окреслено нормативно-правове та програмно-методичне забезпечення еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Сумської, Харківської та Чернігівської областей;

- з'ясовано організаційні засади роботи з дітьми та молоддю в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України, визначено її основні форми (індивідуальні, групові, масові) та умови реалізації.

На основі узагальнення результатів еколого-натуралістичної роботи в зазначеному регіоні визначено перспективи використання цього досвіду в сучасних закладах позашкільної освіти на державному, регіональному та інституційному рівнях.

Ступінь обґрунтованості використаних методів, а також одержаних результатів і висновків дисертації.

Аналіз тексту дисертації В. В. Вертеля та змісту публікацій дають підстави стверджувати, що ним опрацьовано великий масив літератури (518 позицій, із яких 122 – архівні джерела), на підставі розгляду якої сформульоване власне бачення досліджуваної проблеми. У процесі дослідження автором було на належному рівні розв'язано всі поставлені завдання. Отримані наукові результати достатньою мірою апробовані та опубліковані у фахових виданнях.

У цілому дисертаційна робота написана ґрунтовно, характеризується змістовністю, демонструє культуру наукового мислення, уміння порушувати і розв'язувати наукові проблеми за допомогою застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження, аргументовано й переконливо викладати матеріал.

Таким чином, наукові положення, висновки та рекомендації дисертації В. В. Вертеля є достатньо обґрунтованими й достовірними.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Структура роботи відзначається логічною продуманістю, збалансованістю складових частин і підпорядкована реалізації основних завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Зміст кожного розділу детермінований метою та завданнями дослідження.

У першому розділі – «Теоретичні засади дослідження еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. XX – 20-ті рр. XXI століття)» – схарактеризовано історіографію та джерельну базу еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України другої половини XX – на

початку ХХІ ст., що дозволило виявити нові відомості про діяльність закладів позашкільної освіти та організацію в них еколого-натуралістичної роботи. Вивчення архівних матеріалів дало змогу встановити залежність розвитку позашкільної еколого-натуралістичної роботи від існуючих у державі соціально-економічних та суспільно-політичних умов. Проведений аналіз нормативно-правової бази, фундаментальних наукових праць, навчально-методичної літератури, матеріалів спеціалізованих видань та інших джерел дозволив стверджувати, що проблема розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти до цього часу науковцями не досліджувалася. Проаналізована історіографія та джерельна база поглибили розуміння заявленої проблеми та слугують концептуальним фундаментом цього дослідження. Визначено поняттєвий апарат та етапи розвитку досліджуваного феномену. Ключове поняття дослідження формулюється як освітній процес, що регламентується програмним компонентом, варіативністю форм і методів виховної та навчальної-виховної роботи, що полягає у вивченні, дослідженні, збереженні й відтворенні об'єктів живої та неживої природи в умовах системи позашкільної освіти Сумської, Харківської та Чернігівської областей. На основі огляду нормативно-правової бази розвитку еколого-натуралістичної роботи, аналіз праць науковців, умов організації та програмно-методичного забезпечення еколого-натуралістичної роботи, дослідження архівних матеріалів з урахування суспільно-політичних, соціально-економічних та освітніх чинників виокремлено чотири основні етапи розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України.

У другому розділі – **«Змістові засади розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. ХХ – 20-ті рр. ХХІ століття)»** – окреслено нормативно-правову базу та програмно-методичне забезпечення еколого-натуралістичної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. Установлено, що формування нормативно-правової бази позашкільного навчання та виховання в Україні в період із 1945 по 1990 рр. здійснювалося в правовому полі СРСР. Зокрема, з 1945 року – в умовах жорсткого сталінського тоталітарного режиму, після його послаблення – в усюдисущому пануванні комуністичної ідеології та партійного контролю. З'ясовано, що впродовж 1945-1965 рр. існуюча на той час система державної політики у сфері освіти не розглядала заклади позашкільної освіти як самостійну складову системи освіти. Показано, що всесоюзне та республіканське Міністерства освіти, які були активними провідниками волі КПРС, видавали нечисленні накази та інструктивно-методичні матеріали, що складали основу програмно-методичного забезпечення позашкільної еколого-натуралістичної роботи. Визначено, що другий етап був найпродуктивнішим періодом функціонування позашкільних установ в Україні за часів радянської держави. У цей час набирає чинності низка

законодавчих актів та державних постанов, спрямованих на реформування системи освіти, зокрема й позашкільної. Упорядковується нормативна база, що регулює роботу учнівських трудових об'єднань. З'ясовано, що участь школярів та учнівської молоді в природоохоронному та юннатівському русі була наймасовішою за всю історію країни. Змінюються орієнтири та форми організаційно-методичної роботи педагогічних колективів закладів позашкільної освіти. Показано, що проголошення незалежності України, економічні труднощі 90-х рр. ХХ ст., викликані розвалом СРСР, поставили перед позашкільною освітою нові виклики. Доведено, що третій етап – час відмови від комуністичних ідеалів та початку відродження української системи освіти. У ці роки були прийняті нормативно-правові документи найвищого рівня, розробляється та вводиться в дію нове програмне забезпечення для закладів позашкільної освіти як на республіканському, так і на регіональному рівні. Розширяється профільна спрямованість програм, зазнає істотних змін їх теоретична та практична складові. З'ясовано, що впродовж четвертого етапу приймаються фундаментальні нормативно-правові акти з прав дитини і визначаються стратегічні орієнтири функціонування та розвитку позашкільної освіти. Зростає рівень наукових досліджень із актуальних проблем розвитку еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти.

У третьому розділі – **«Організаційні засади розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (40-ві рр. ХХ – 20-ті рр. ХХІ століття)»** – з'ясовано організаційні засади еколого-натуралістичної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. Установлено, що серед форм еколого-натуралістичної роботи перших двох етапів слід зазначити індивідуальні та групові (клуби та гуртки), а також масові пересувні та стаціонарні. Наприкінці цих етапів у змісті позашкільної освіти зросла частка екскурсійних та експедиційних форм роботи. Доведено, що за часів становлення і розвитку Української держави урізноманітнюються форми еколого-натуралістичної роботи, серед яких: індивідуальні та групові, пересувні масові та стаціонарні, робота творчих учнівських об'єднань, подорожі, походи, експедиції, екскурсії, конференції, акції, естафети, турніри, конкурси-захисти науково-дослідних робіт. З'ясовано, що еколого-натуралістична робота здійснювалася на базах Будинків піонерів, комплексних та профільних закладів позашкільної освіти, профільних таборів і таборів праці та відпочинку, Клубів, палаців дітей та юнацтва, Малих академії наук України. Установлено, що впродовж визначеного періоду істотно змінилися завдання, які покладалися на заклади позашкільної освіти. Показано, що заклади позашкільної освіти сучасної України мають гуманістичні та особистісно зорієнтовані завдання. Узагальнено результати еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти визначеного регіону та визначено перспективи використання вказаного досвіду роботи в сучасних закладах позашкільної освіти. На основі проведеного дослідження

запропоновано заходи з осучаснення матеріально-технічної бази позашкільних установ з урахуванням державних освітніх стандартів, підготовки та перепідготовки педагогічних працівників закладів позашкільної освіти, підвищення рівня їх фахової компетентності, визначення на законодавчому рівні заходів з підвищення престижності праці педагогів. Рекомендовано вдосконалення форм і методів організації еколого-натуралістичної роботи за рахунок співпраці з науковими установами та закладами освіти всіх рівнів.

На основі проведення історико-педагогічного дослідження, а також теоретичних узагальнень у сфері педагогіки сформульовано висновки, обґрунтованість яких підтверджується змістом дисертації. Обсяг і зміст дисертації свідчать про те, що здобувач глибоко вивчив досліджувану проблему і здійснив її цілісний та всебічний аналіз. У цілому дисертації властива системність подання й логічність викладу матеріалу. Авторський стиль відповідає вимогам науковості.

Повнота викладених наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях.

Зміст, структура та логіка викладу матеріалу в дисертації, сформульовані висновки свідчать, що дисертант володіє культурою наукового пошуку й глибоко обізнаний у проблемі, яка досліджується. Основні теоретичні положення й результати дисертації висвітлено у 25 одноосібних наукових працях: 7 статей у наукових фахових виданнях України; 1 публікація у періодичних наукових виданнях інших держав; 17 публікацій апробаційного характеру. Опубліковані матеріали достатньо повно відображають отримані результати та відповідають змісту, меті й завданням дослідження.

Відтак, повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в працях, опублікованих автором, упровадження результатів дослідження та географія апробації є достатніми.

Дотримання вимог академічної доброчесності.

Аналіз тексту дисертаційної роботи засвідчив відсутність академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів, що додатково підтверджується опублікованими науковими результатами у вітчизняних та зарубіжних рецензованих наукових виданнях. Усі цитати й думки інших науковців оформлені належним чином.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи здобутки автора, висловимо низку дискусійних положень щодо змісту роботи та деякі побажання.

1. У дослідженні прослідковується ретельне вивчення архівних джерел Державних архівів Чернігівської та Сумської областей, проте майже не використано матеріали фондів Державного архіву Харківської області.

2. У межах характеристики поняттєвого апарату дослідження автору варто було більше уваги приділити співвідношенню понять «формальна освіта», «неформальна освіта», «інформальна освіта» та «позашкільна освіта».

3. Вважаємо, що робота значно би виграла від наявності узагальнених матеріалів у вигляді схем, рисунків.

4. Робота не позбавлена певних стилістичних, граматичних помилок, технічних неточностей, що подекуди зустрічаються в тексті дисертації.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Дисертація Вертеля Владислава Вікторовича є самостійним, завершеним науковим дослідженням, виконаним автором на актуальну тему. Робота багата на творчі знахідки, які характеризуються рівнем наукової новизни, переконливою аргументацією висновків, високим теоретичним рівнем і практичною цінністю. У дослідженні отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе наукове завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних та практичних засад упровадження досвіду еколого-натуралістичної роботи в систему вітчизняної освіти та можливості творчого переосмислення й використання позитивного історичного досвіду на національному ґрунті.

Дисертація відповідає вимогам, сформульованим у Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), які висуваються до дисертацій, а її автор, Вертель Владислав Вікторович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки.

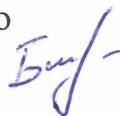
Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, доцент,
учений секретар, професор кафедри
освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

Анна БОЯРСЬКА-ХОМЕНКО

Підпис Анни Боярської-Хоменко засвідчую
доктор філософських наук,
професор, проректор з наукової,
інноваційної і міжнародної діяльності
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

Світлана БЕРЕЖНА

